

УДК 801.81:398.2(438.18=161.2)

Ярослава Конєва
(Ольштин, Польща)

МОТИВ АКЦІЇ «ВІСЛА» ЯК ФАКТОР ТЕКСТОТВОРЕННЯ У ФОЛЬКЛОРІ УКРАЇНЦІВ НА ВАРМІЇ ТА МАЗУРАХ У ПОЛЬЩІ

У статті розглянуто поетичну структуру оповідань про переселення українців на Вармію і Мазури зі східних теренів Польщі під час акції «Вісла».

Ключові слова: українська культура, український фольклор, акція «Вісла», генеративна поетика.

В статье рассматривается поэтическая структура рассказов о переселении украинцев на Вармию и Мазуры с восточных территорий Польши в ходе акции «Висла».

Ключевые слова: украинская культура, украинский фольклор, акция «Висла», генеративная поэтика.

Poetic structure of the tales about Ukrainians resettlement to Warmia and Masuria area from the East of Poland during the Vistula Operation is considered in the article.

Keywords: Ukrainian culture, Ukrainian folklore, Vistula Operation, generative poetics.

Особливістю малих аллохтонічних культур (тобто культур переселенців, які мешкають в оточенні домінантної культури певної країни) є те, що переказ культурної інформації відбувається двома шляхами – писемною передачею (родинні хроніки) і усно (усні перекази).

У який спосіб постають усні перекази (наративи)? Існують дві основні форми усного генерування текстів:

1) відтворення вихідного тексту (першозразка); за відсутності такого «зразка» – вихідного тексту, який множитья шляхом копіювання;

2) «збирання» тексту на основі сталих матриць, клітини яких заповнені семантичними елементами, що репрезентують конкретну культуру.

Відтворення «вихідного» тексту майже завжди виявляється не його точним копіюванням, а рекомбінацією змістових і формальних елементів попереднього тексту. Цей механізм повинен мати принаймні два елементи: «будівельний матеріал», що підлягає рекомбінації, і програму (текстопороджуючу модель), за якою відбувається подібна рекомбінація¹.

Звісно, таким «будівельним матеріалом» стають передусім змістові й формальні елементи вихідного тексту (мотиви, стилістичні кліше тощо). Проте кожний відтворюваний текст містить в собі елементи, відсутні у вихідному тексті, але характерні для художніх засобів конкретного

жанру або для усїєї традиції. Те ж стосується самої текстопороджуючої моделі. Вона закодована не тільки в попередньому виконанні тексту, але також інваріантна щодо усїєї жанрової групи. Сама модель дуже пластична, що дозволяє продукувати значну кількість варіантів тексту, а це фундаментальна риса народної творчості.

При вивченні словника фабулярних мотивів традиційного фольклору, стає зрозумілим, що значна частина цих моделей пов'язана в своєму генезисі з архаїчною міфологією і ритуалами. Пізніше, однак, деякі з них позбуваються міфологічного змісту і розвиваються й функціонують надалі виключно у вигляді текстопороджуючих програм. Такими здеміфологізованими формами є казки й прозовий епос (зокрема історичні перекази).

Деякі із цих структур продовжують зберігати продуктивність навіть сьогодні в текстах, які взагалі важко прив'язати до будь-якої міфології. Розглянемо конкретний приклад. З розповіді респондента, який ще немовлям був переселений разом з батьками в ході акції «Вісла» на Вармію і Мазури: «Під час акції “Вісла” людей завантажили до вагонів і везли довго, дуже довго (може, шість тижнів, може, більше) на північ. Люди говорили, що нас будуть топити у Північному морі. Коли прибули на місце, до села Лавки (німецька назва була *Lauck*), заселили нас до порожнього понімецького будинку.

Найкращі понімецькі господарства зайняли вже поляки, які приїхали сюди раніше, ще в 1946 році. Були серед них також любителі мародерства. Пізніше до села прибували й оселялися поляки зі Східних Кресів, так звані забугівці.

На землях тодішнього Ольштинського воєводства залишилася невелика кількість німців, які не захотіли або не встигли виїхати з Польщі за визначений польсько-німецький кордон. У 1947 році прибули сюди переселенці з теренів південно-східної Польщі – українці, представники різних етнічних груп і різних українських діалектів. Усіх їх називали “наші люди”. У центрі села мешкала одна бабуся-німкеня (через багато років, при нагоді кримінального слідства у справі вибуху снарядів, які були приховані біля її хати, виявилось, що німкеня має ім'я Клішпорт Альбертіна, хоча ніхто раніше цього не знав), яку всі місцеві українці називали просто “німка”.

Отже, розповідали, що німці, напевно відступаючи, залишили цій старій різні дорогоцінні речі, які вона мала переховувати, як залятий скарб, аж до їхнього повернення. На околиці села ріс старезний дуб, можливо, ще свідок часів хрестоносців. Цей дуб, який охороняється як пам'ятник природи, дивував товщиною стовбура, що його могли охопити руками лише 10 дорослих чоловіків.

Через село Лавки протікала безіменна річка, яка впадала до більшої річки Пасленки (одночасно вживали і німецьку назву *Pasarga*).

Нам, українцям, припала рільнича земля дуже нелегка до землеробства – глиниста і кам'яниста, а луки – на пагорбах, що вимагало неабияких зусиль, щоб скосити вручну.

Мама розповідала зі сльозами на очах про рідну сторону, яку довелося покинути через примусове виселення з Підляшшя – нашої малої батьківщини. Розповідала, що там був інший світ, сповнений сонця й тепла, а те світло давало здоров'я й радість життя. Будинок, критий бляхою, мав також ганок, з обох боків оточений кущами квітучого бузку. Біля будинку був великий сад, а в ньому – яблуні, вишні, сливи й груші. Спогади мами були сповнені тугою за тим втраченим раєм. Коли найстарший брат відвідав рідну сторону й покинуту господу (пограбована

й позбавлену хати, яку привласнила пожежна служба в Заблоті) і привіз на Мазури яблук з того підляського саду, то пам'ятаю, що були вони як свята реліквія і знак надії на повернення до батьківської сторони, яке дійсно настало по 12 роках після акції “Вісла”. На жаль, бабуся Наталія спочила на понімецькому цвинтарі серед чужих, а дідусь Іван повернувся і упокоївся на батьківській землі»².

У фабулі цієї розповіді проявляються такі міфологічні мотиви:

1. Ознаки часу перед постанням світу: мала безіменна річка, яка впадає до більшої ріки, що плине до моря. На подвір'ї була криниця з чистою водою – джерело, з якого постає світ.

2. Ознаки золотого віку – мала батьківщина як втрачений рай, як небесний Єрусалим, російський невидимий Кітеж-град. Рай, з якого вигнано людей і до якого колись повернуться вигнанці. Гора, на якій косять косарі, прадавнє дерево як цент всесвіту – *axis mundi*, перша господиня на цій землі – безіменна німкеня, – це форми однорідних граматичних синтагм, реєстр перших об'єктів світу, який постає (гора, ріка, криниця, дуб тощо), представлені на початковому етапі, в ембріональній формі.

Цей первісний світ був порожній (пусті понімецькі хати), у селі мешкала «пралюдина» – безіменна німкеня, яка мала стерегти скарби, залишені сусідами-німцями, до їхнього повернення. Отже, ця німкеня, по суті, була міфологічною істотою. До текстопороджуючих елементів можна віднести також спогад про кінець світу – «везли, щоб втопити в Північному морі», – аналогічно до біблійного очікування апокаліпсиса.

Одним з найбільш розповсюджених у світовій міфології є мотив виходу людей, які вціліли після природної / суспільної катастрофи, із закритих місць первісного перебування («закінчилася війна, за нами приїхали, сказали взяти те, що можемо підняти і по одній корові на сім'ю, і повезли»). Цей мотив також знаний у європейській міфології, в азіатській і східній. Як приклад можемо навести біблійну історію про вихід євреїв з Єгипту, тривале блукання по пустелі й пошуки втраченої Батьківщини.

Отож, розповіді (наративи) про переселення українців після Другої світової

війни зі східних теренів Польщі на так звані Повернуті землі, залишені німцями, будуються у повній відповідності до моделей міфології, зокрема й міфології архаїчної, хоча не спираються на якийсь конкретний міф.

Інколи можна з більшою чи меншою вірогідністю встановити походження деяких елементів переказів – з релігійних (біблійних) оповідань, забобонів, знаків, стереотипів, з метафорики мови. Наприклад, на Підляшші пам'ятають бідну гандлярку-єврейку, яка продавала перець та інші приправи і при цьому так скупко відміряла порції приправ за пару передвоєнних грошів, що постала локальна приказка: «даєш, як Рухля перцю».

Нові перекази творяться шляхом складання конотативно наповнених семантичних елементів (сем), які здатні не тільки поєднуватися в логічні пари вербальних елементів за допомогою суб'єктивно-об'єктивних, опозиційних, метафоричних, метонімічних, атрибутивних зв'язків, але можуть також утворювати цілі ланцюги й багатомірні значеннєві системи.

У такий спосіб сема «катастрофа» (війна, наказ переселення), що веде до загибелі цілого народу, доповнюється семою «спасіння» незначної кількості людей. Сема «спасіння» пов'язана також з семою «притулок» – місце, придатне для життя, але водночас замкнене і раніше не знане. Сема «притулок» водночас пов'язується з довгим і тяжким, небезпечним для життя шляхом, який веде до притулку. Схематично ланцюг значень виглядає так: катастрофа (війна) – тотальне знищення – частина людей, які вижили, – важка дорога – притулок – неосвоєний світ, що наново постає.

За свідченням респондентів, люди, які вижили після переселення, повинні були одружуватися лише зі «своїми» за походженням і віросповіданням, щоб зберегти однорідність і тотожність популяції. Для православних українців греко-католики і католики були під своєрідним табу – їх зневажливо називали «галілеями», і близьких контактів уникали.

Отже, сема «катастрофа» передбачає не тільки тотальну загибель людства, але й сему «притулок» в обезлюдненому чужому світі – так вже неодноразово, віками поставали подібні фольклорні розповіді, ця сама схема продовжує генерувати тексти й досі. Власне ця семіотична перспектива

є найважливішим чинником збереження в традиції програм, за якими функціонує текстопороджуючий механізм.

Цей же механізм лежить в основі постановки варіантів текстів зі збереженням інваріантного значення, що запобігає втраті ідентичності попередніх і наступних актуалізацій тексту.

Розповіді (нарлативи) про переселення під час акції «Вісла» можна розглядати як окремий жанр, що має специфічні риси. Особливістю цих нарлативів є їхня роль, яку вони відіграють у процесі етнокультурної самоідентифікації українців на Вармії і Мазурах.

Щоб з'ясувати специфіку феномену акції «Вісла», не достатньо опису історичних подій. Як постає сенс живих форм – нарлативів? Важливо, щоб явище було оцінене з інтелектуального і морального погляду. Сенс феномену проявляється через творення тексту – напруженого поєднання фактів з образом. Доки не існує структура тексту, згадка про історичну подію не збережеться в культурі, не отримає етичного виміру і не передасть жодного повчального знання. Сенс подій виражається за допомогою метафор, символів, міфів, оскільки це єдина мова передачі культурних подій. Саме через міф і за допомогою міфу історія стає зрозумілою і значимою. Емпіричні факти дійсності ніколи не бувають закінченими в людській свідомості, лише в символах і міфах подія стає завершеною. У такий спосіб постає повний культурологічний текст як духовний відповідник емпіричних подій.

Мотив переселення інтегрує і об'єднує спільноту українців на Вармії і Мазурах. Він є також фактором, який виділяє цю аллохтонну культуру на тлі національної культури України, але так само й на тлі історії Польщі. Підтвердженням слугують розповіді переселенців, наведені нижче.

1. Час Пана Бога³

Спершу були розстріли і спалення села. Ясного травневого ранку, 18 числа, 1946 року, у суботу, на село напала банда. У той час через село їхали дві вантажівки з 70 радянськими солдатами, які з Німеччини поверталися додому. Їх роззброїли і розстріляли, після чого взяли за місцеве населення.

Настазія: Як вступили в сило, то гнали чоловіків, як вступили в подвір'я, то

питали, чи є в сім'ї хлоп, з ними був один підпанок, то посвідчив, що в нас нема, бо Тато вже не жили. Забрали сина в сусідки, вона була півполька, то понесла показати папіри, то сина відпустили. Потім прийшли на наше подвір'я, то вже знаємо, що щось не є так. Сестра була з куровом в хліві, пішов один та вигнав її з куровом, такий з майдану то був, з поліції, міліції, то як випровадив її з того хліва, і наставив карабін, що зараз сестру уб'є, то Мама так стояли та взяли й відвели його руку вбік і кажуть: «Не забивай її, бо то моє доньки». Я страшно кричала, що поляки ми, бо можу казати пацеж польський, бо як хто не знав, то забивали того. І нас погнали до потічка, там була така площа трохи вдолі, під горою, і там, власне, як нас допровадили, з гори почали стріляти українські партизани, бандити впізнали зразу, що то УПА. Ми повтікали за студолу і за півніцу і там полягали, а вони вже пішли, бо не мали часу.

Іван: Я розкажу: паслем курову і тиля за своєюм студолом, і їде Даянек на коне і кричить, що банда їде, – втікайте. І я з том куровом хтілем до ріки, бачу – Тато і Настя, сестра, вилетіли з дому і летіли до ріки, курова хтіла вилетіти на село, я її завернув і бачу без фіртку – юж Станка вбили ве двох з теї банди, ну то я курову зіставив і без подвір'я там просто до ріки зачalem втікати. Як тікалем, то стріляли з машинового карабіну, навколо курна, кулі по землі тоє, я щем невеликий бив. Приїхав один на куни і нас завернув в село, і пригнали до села през подвір'я Зигманки, но то нас било троє і ще троє било, твій [Анни] Тато був вчesней забіти, Дмитро Курайчин теж лежав забіти – на тим містку три особи лежало. Провадзілі нас під саму тую капличку і допіру тоє, насамперед забіли мого Тата, я виділем, той тримав поєдинчи, но то другий набуй – не випалив му, третій – теж не випалив, то четвертий. Другий набуй пішов до Тати і добіли го, а я стоялем трохе далей, цілий час хтілем втікнути, єден з тої банди муві: «А ty, mały, co tu robisz?» і з пістолета такого ренчного вистрілив. Виділем, як той вогень вилетів і в тим моменті се перевернув і не знаю, чи я жию, чи не жию і тоє, але чую, же розмовляють, то є, то значи, же жию. Ну, а потім Настя, сестра, муві, же забілісте войца і брата, то забійте і мнє. Єден муві – *weż ją tam zastrzel*, – ну

і застрілив. Не всі там лежали. Зося як пасла курову, то так її забілі. Петро лежав, не мав півчашки, Турайчин стогнав: «О Єзу, о Єзу, о Єзу» – відразу го добре не трафілі. Я не видів, як ховали, бо, курна, не міг ходіти й обзирати погріб.

Анна: Я в тим дню не була вдома, ми юж мали два роки тего втікання, від 45-го року. Близько ліс, як на нас нападали, то втікаємо в ліси, кажди втікав де хто міг, кажди осібно, коли хтось кричав, що банда їде. То був вельки ліс. Мама мали малу таку Марисю, може, 3 місяці, а воно плакало, мама му пхали там цицко, а ніц не било в тій циці. Було вже пізно, і ми з мамом заблудили. Вийшли ми в село, така ладна вьоска Павловичі, але пуста, бо вчesней юж люди були вивезені на Україну. І була там лісничувка, палацик Чарториського, і виходит така Марцеля, твардо так по-польску муві: «*Skąd Pani jest, niech Pani wejdzie, ja tu sama mieszkam...*». Розповіла, що повернулася з примусових робіт з Немец. Дала нам цоє до з'їдженя, і ми положилимо й переспалимо. Рано Мама брали тую дитину і хтіли, щоби я з ними йшла додому, що се діє в нашим селі, чи жиють, чи не жиють, що там є. Марцеля попросила зоставити мене, Ганну, мама казали, що прийдуть по мене пізніше. Потім тато казали до мами: «По що ї там лишилас? Завтра підеш по ньо, нех ест, що ми їмо, нех спить, як ми спимо, тая жінка се призвичаїт, не зехце віддати». Мама кажуть: «Добре, добре, завтра піду». А то була вже п'ятниця. Я пасла Марцилі курову, а єден каже: «Добча палі». Такий страшний дим над тими лісами стояв. Люди забирали корови і діти з-під того лісу, а я до тої Марцелі прийшла. Усю ніч кленчалам і модлілаам се, жеби нікт од нас не зостал забіти. Я й по-польску, й по-українську, я тилько зналаам, що «цо» то ест по-польску, а «що» – по-українську. Але Марцеля все розуміла і втішала: «*Śpij, śpij, nie bój się*».

Рано Марцеля хтіла, жеби я випустила курову до саду, а не на паствіско. А я, як вийшла з дому, так прямо лісом, тою ленею, дорогою лісною, босо додому летілаам, всі ноги подерлаам. Дивиласям цілий час на сонце, що як будуть стріляти, жебим я не виділа, як до мене цілюють, нех юж заб'ють, але жеби я не виділа, як він буде цілював в мене. Так біглаам тим лісом, як виходило з лісу, таки трохи за-

крент бил до тої каплиці, а я юж не мо- глам далей, сілам на тим закренті, ноги мі се тресли, розплакалам се, цілам ся трясу, не спалам цілу ніч, не їлам нічого і цілам на тим закренті трясу і так з села смерділо, ще се палило, дим ще був. Я не можу встати, хцу вийти на том дорогом і слишу страшни плач – хтось плаче. Я виходжу на той закрент, де капличка... І тут трупи, всьо лежат з головами розбітими, всі лежат, а там далі стоять дві, що живют, тилом до мене. То була Ганка чи Каська, бо обе билі дві сестри, одна обернулася і кажут: «Аня, – знали, що мене з два тижні не було в дому, кажут. – В вас всі живют, Ганнуся, тільки Тато тут лежить, ходь ти покажу, де твій тато». А Тато там серед жовтеньких квітів, де по-польску кажут каченца, то Тато лежали в рові в тих квітнонцих каченцах і праву руку тримали при серці, ніби се хрестили, і мали светр, який я робила йому на дру- тах, пофарбований на зелено, і Тато мали ті пальці вложені в светр і якби спали, бо дістали просто в серце, була 9–10, рано, і вони якби спали... Кров допіру стала се рушати, як брали їх до ховання. Так Тато з кульом zostали поховані. Я стоя- ла і кричала: «Тату, я прийшла!», – і так тую землю дерлам пальціма, і зачала з пальців кров іти, а дівчата кажут: «Ган- нуся, в вас всі живют, тільки Тато...». І ко- трась – Ганка чи Каська (бо една била Ганка, а друга Каська) – взяла відірвала мене від тата і препровадили мене додому. То був кавалок дороги, де ми мешкали, йдем, а там Колодка лежав, і живіт весь спух. Іду далі, а там Грабовські взяв зла- пів єліта чоловік, ще жив, бо його відразу не забілі, так, щоби се менчив. Єліта йому вийшли і я дивлю – шо то є, той хлоп жиє і має ту флякі! О, Єзус, то било страшне! І далі йдемо до моєї Мами. Наша Мама стоять перед школом – там такі горб, де чвічення робили, така мала школа була, до штрох чи до п'ятьох. Мама стоять, як зо- бачили мене: «Ганнусю, ти виділас тату?». «Мамо, – кричу, – я прийшла», – а Мама: «Я покажу тобі щось іще гірше» – і за руку мене веде. Мама мали єдну малу біля спідниці, другу на руках і були ще з животом – півроку по смерті Тата ще вродився мій брат наймолодший. Школа, горб, дорога, а за дорогом юж наше гос- подарство. І Мама до мене кажут: «Ходи, моя Мама жива спалені зістали, Тато зо-

став забіти, але Тато се не мучив! А Мама (моя бабця) се жива спалила і далі мене Мама тягнут, а я змордована, а Мама тяг- нут по подвір'ю, на подвір'ю всьо спале- но, дом спалений, стодола спалина, тільки чудом, не знаю як, оцаліла така маленька стаєнка. А то мало так зістати, так Бог хотів, хоча міліція дивилася. Потім наша курова, що оцеліла, то потім в тій стаєн- ці стояла, а ми в тій школі напшечівко, бо єще школа не спаліла. О, моя укохана Бабця! Я билам в дому старша і не була така добра до їдження, то вона так се мор- довала, жеби мені якесь яйко зготовити, молоко, я не хтіла їсти, а вона то всьо мішала, тільки, щоб я щось з'їла. Мама кажут: «Моя мама се жива паліла!». – «Мамо, як, для чого?» – «Бо ж сусіди в пивниці були і чули, як кричала “ратун- ку!”». Мама кажуть, прилетіла до хати Бабця, була така спритна, а Мама виділа без вікно, що Тато 18 мая були на городі зі шпадлем, копали якесь важиво, не знаю навіть, що там копали, а мама хліб пекли. Подивилися у вікно, а Тата юж тримают в тим городі, Тато дивляться на вікна, на дом наш і Мама раптом вибухли, вилетіли з хати, хотіли до Тата долетіти, а вони юж в дверях стоять, Мами не пустять. У Тати так і zostал зап'ятий в землю шпадель і дивився він на вікна, бо в нас мешкала тьотка, Тати сестра з Німець, може ви- йде, бо мала папери польське так і кар- ти німецькі, а вона не вилетіла, може, її не пустили вцалє з паперами. Мама хтіла йти – пхнули маму, а Бабця вийшла дру- гими сторонами. Мама казали, що Ба- бця прилетіла ще раз до хати, до Мами і каже: «Марійка, таж се палі наш дом, бери дітей і втікай». І мама злапелі єден хліб і з ліжок пірину і... ага, єден з бан- дзьорів, що був коло мами, сказав: «Czas Pana Boga! Kobięto, uciekaj, bo dzisiaj u was w wiosce nikt nie zostanie żyć».

Так сказав, а мама з нами в той город, а в півниці, де сипали картофлі, брукву, щось такого, не, я пам'ятаю, що пивниця була така накрита, то мама спустили Олю і пірину, а бабця злапила сестру Касю, котра мала 6 чи 7 років втоді, і ще якусь там річ і за студолу вилетіла, і посадила мою сестру в збіжжу, там, за стодолом, і казала: «Тільки ту сядзь і не рушай се».

Мамуня (так ми називали Бабцю) далі бігла ще щось рятувати до дому, а так го- лосно все се палило, що ніц не було чути,

що Мамуня кричали «ратунку!» з другого боку дому. Потім, як вернули додому і перевернули на другу сторону бабуню, то мама впізнали хустку, яку до грудей притулила бабуня, яку вони ховали собі на смерть. З убрання ніч не уцаліло, тільки тая хустка і по тому пізнали, що певно Бабця пішла по тоє убране, що під домом ховали закопане, щоб навіть Мама не знала де.

Як тоє втікання тривало два роки, то старші люди ховали собі одяг на смерть, а так се стало, що з того ніч не могли відібрати, бо все було спалене.

Не було нам де се подіти, пішли до тої школи, в тій школі кожний лапав, хто де міг, якийсь кончік. Та школа була маленька, ми мали один кончік і тую перину, що мама взяли, той ще хліб.

А мій брат, як бачив, що щось се діє, то побіг до ріки, що бігла през наше село, називалася Любінка, і там стояла границя німецько-руська – така важна ріка і нігде ніч ніхто на мапах її не каже. Половина села ще в 1941 році була під руськими, а половина – під німцями, і та границя стояла хіба коло двох років. З 41 року ми були під німецьком стороном. Мій брат Мирон, ктури пас курову, вмер того року, бо був би тут [з нами на зістрічі. – Я. К.], втік до ріки. Мій брат втік до тої води і лежав в тій ріці, а навколо все се палило, ціло село, а він лежав увесь у воді і мав відтворені уста, жеби міг дихати, жеби міг жити.

Як бандзори відходили і стали палити все, заводили нас до коменданта – як покажете польське папери, то вас відпустимо. Як від'їжджали, бо боялися трохи тих українських партизанів, то полишили машину, два самоходи, еден спалений.

Час Пана Бога – як зараз пам'ятаю. Була ще в школі старша кобета, бандзори хтіли її до студні вкинути. А один каже: «Що тобі зробила тая стара кобіта, пусць йо» – і пустили. А той каже: «Weź pani usiekaj, w zborze albo gdzieś, bo was wszystkich zabiją». Потім ми спіткалися з тою жінкою в школі, вона казала, як він був убраний – то був той самий чоловік, що нам сказав: «Czas Pana Boga! Usiekaj kobieto z tymi dziećmi». На села нападали бандити, перебрані в руске плаще. Не було кари на них.

2. Не всі такі звірі.

Я кажу: не можна мішати всіх до єдного ворка.

Коли став надходити час пологів, Мама думали про польку Зигманку – так її усі називали – тільки тверда була, по-польську говорила, Мама її дуже любили, бо тоє своє діло дуже добре робила... Мешкала в селі Красне, там бандити бували, по дорозі до того села можна бути підстреленим. Пам'ятаю, вечер, листопад 8, человек босий, мама плаче, а я: «Мамо, я маю йти по Зигманку?». А мама з того ліжка в тії школі піднесла тее сплаккане лице: «А ти підеш?». Я покивала головою, що піду, за нашим стодолом була дорога на тее село. Ксенжиц світив, я знову си думала, що як будуть до мене стріляти, то не почую, дивилася я на ксенжиц і летіла през ліс. Щоб мене бандити не злапили, я заходила з тилу до тої господарки Зигманки. Залетіла від студоли, хтось був у стайні, а в селі жила цьотка, то я знала, де тая Зигманка мешкає. Відкриваю двері, а вона на голку нитку низала. Вона оглянулася на мене – хто то сплаканий, Зигманка знає, що бабці нема, тата забили. Не всі були такі звірі, кажу. Мама в тяжі лишилася, і вона знала, що прийде час розв'язання і запитала: «Mam nadzieję z tobą iść?», – а я так кивала головою і «Отче наш» про себе читала, всю дорогу повторяла і знову починала, тільки щоб самій не вертатися. «Nie racz, ja pójdę z tobą»... Мені було страшно, тата нема, бабуні нема, ми самі діти, а зараз страх – чи піде вона рятувати маму, щоби вродила наймолодшого брата.

Прийшла зе мною, вона відкрила тую класу і каже так: «Ти, Ганнусю, бері се моль, щоби я здорову маму вам лишила, як приведе малого. Modlcie się, modlcie się a ja będę ratować waszą matkę».

Нас було четверо і вона була до рана з Мамою, поки не вродився Михась. Я кажу, не можна мішати всіх людей до єдного ворка – вона, та Зигманка, на правду була добра жінка і казала так: «Teraz już macie braciszka, ja jeszcze pomogę». І була з нами през цілий день.

Ці два села, де мешкали ми і Зигманка, були ворожі – якби українські партизани зустріли когось з нашого села, що йде туди, то теж могли стрелити.

Мамі одна жінка дала довгу сорочку, то мама зробила пелюхи. Взимку ми всі під однією периною спали, щоб не померзнути, топили тим, що знайдеться у дворі недопалене, а щоб вийти до корови, мама шмат-

тям обв'язувала ноги, бо не мала взуття. Курова була єдином живителем родини. З нашого села ніхто нічого не поміг...

Іван: Як могли помагати, як ніхто нічого не мав...

3. Но то пам'ятай...

Нас стали вивозити, як наймолодший брат мав рочок.

Ніхто нігде не пішов, ми тільки сиділи в тій хаті. Мені зав'язали на плечі скільки могла взяти зерна – 4 чи 5 кіло – і йшли ми до Синяви, за те зерно нам давали такий маличкий кавалок цукру і такий маличкий кавалек сира, за то я купіла ще півхліба. Хліб я несла до моєї сестри Олі, а мені так їсти се хотіло, що я по дорозі все з'їла, тільки скрайку принесла того хліба додому. А цукор, то юж бив для Міхася. Охрестили його, як мав 9 місяців, біля Біскупця.

В Грудзівку була пересилочна станція. В вагоні нас їхало по штири, по п'ять родинів, на соломі, солома – на землі. Так само їхали курови – на соломі, тільки ми в третьому вагоні від локомотиви, а наша корова, яку легко було впізнати, бо була червона, а мала білий гжбет, – в третьому вагоні від кінця. По дорозі люди висіли в Червонці і впізнали нашу курову, бо курів так дуже люди не мали – вивезли руске і німці. То ми в Червонці прийшли і сіли біля нашої курови.

Я так заплакала, як та музика заграла в тим костелі. Такого обходження – повноліття чи комунія – ніхто не знав. Причастя юж в Біскупцю було прийняте, ходили ще 5 кілометрів до Венгожева. Там стояла колейка на службу Божу, і мама казали дати за всіх: і за Мамуню, і за Тата. Той священик, як моя черга підійшла, зняв окуляри, глянув на мене – не пам'ятаю, як звали того священика, що по-українську говорив: «Но то пам'ятай, хто забів твого Тата і спалив Мамуню, – бо ми говорили на бабцю мамуня. – Гарна дівчинка естес, не, як доростеш, то пам'ятай». І далі став писати, за кого службу замовляли, вже не піднімаючи голови.

Щось мені підказує, що в короткому коментарі до матеріалу, записаного під час фольклорної експедиції до Біскупця, осмислювати проблеми глибинної культурної взаємодії, оперуючи науковими категоріями, може, навіть і треба, та не випадає. Слухаю, перечитую спогади трьох

літніх людей, які навмисне приїхали зустрітися зі мною і щиросердо розповісти про наболіле, травму, яка вже ніколи не заживе в їхньому поколінні, бо це вже їхні діти й онуки вільно говорять польською, вивчилися на лікарів, вчителів, юристів – цілком адаптувалися в сучасному світі. Однак чи варто забувати? Чи не кружляє історія колами, повертаючи нас знову й знову до самого вихідного моменту, коли треба зробити вибір хто ти: людина чи нелюд. Слухаю темпераментну розповідь пані Ганни – вона й жестами, й мімікою намагалася передати свій тодішній стан – і пригадую іншу історію, яку довго тримали від мене в таємниці. Як мого діда-шляхтича, ще дитину, гнали українські селяни, як дику звірину, і кололи вилами в копиці сіна, у яких він ховався. Як йому вдалося вціліти? Як вижив, став математиком і ректором, добірною українською мовою навчаючи студентів? Тітка моя в тяжкі, переломні життєві моменти казала: «Час Духа Святого!». Напевно, зустрів мій Дідусь доброзичливих людей серед українців, які й нагодували його, й переховали від погрому. Бо настав «Час Духа Святого»...

З плином розповіді виникають інші аналогії – забитий батько в жовтих радісних весняних квітах і цвіт яблуні біля ліжка помираючої донечки письменника Коцюбинського. Художнє око цупко вихоплює цей разючий дисонанс.

Спокійний голос Івана: «Лежу я й думаю, чи я живу, чи не? Чую розмову – значить, живу». І далі про важливі речі – про корову з телям – розповідає. Вражає ставлення до смерті: як помер, то й помер, аби тільки не мучився. Бог дав – Бог взяв. З праслов'янських архаїчних глибин виринає віра, що якщо дивитися на Сонце чи Місяць, то смерть буде непомітною і легкою, а з ще глибших прошарків казок виринає підсвідоме переконання: як я тебе не бачу, то й ти мене не бачиш, а значить, не зможеш заподіяти мені лиха.

Образ спаленої до кісток літньої жінки з притиснутою до грудей хустиною, що її берегла собі на смерть, як і інше вбрання, яке, напевно, хотіла врятувати від вогню, та не вдалося, нагадує макабричні образки з «Кленових листків» Стефаніка, настільки моторошні картини вимальовуються лаконічними мовними засобами моїх співрозмовників.

У контексті діалогічного універсуму всі подібні життєві історії повинні бути вербалізовані, почуті й сприйняті різними сторонами, навіть ворожими, проаналізовані системно і цілісно, щоб ніколи більше не повторювалися війни з їхніми незмінними супутниками – бандитизмом і мародерством.

Примітки

¹ У своєму аналізі я послуговуюся методологічним апаратом семіотичної культурної антропології, спираючись при цьому на теоретичні засади генеративної поетики, постулати якої розвивають у своїх наукових працях, зокрема Сергій Неклюдов: *Неклюдов С. Структура и функция мифа // Современная российская мифология. – Москва. – 2005. – С. 9–26; Неклюдов С. Специфика слова и текста в устной традиции // Евразийское про-*

*странство: Звук, слово, образ. – Москва. – 2003. – С. 108–119; Неклюдов С. Культурная память в устной традиции: историческая глубина и технология передачи [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.ruthenia.ru/folklore/neckludov78.htm>; та Володимир Топоров: *Топоров В. Миф. Ритуал. Символ. Образ : Исследования в области мифопоэтического : Избранное. – Москва. – 1995, а з польських дослідників – Єжи Фаріно в монографії про творчість Є. Винокурова, а також Єжи Бартмінський у своїх чисельних фольклористичних розвідках.**

² Респондент забажав залишитися анонімним.

³ Записано в листопаді 2014 р. у с. Біскупец у Вармінсько-Мазурському воеводстві від Анни Кріль, 1933 р. н., Настазії Мозолі, 1934 р. н., та Івана Кудлака, 1933 р. н. Усі трое походять із с. Дібча поблизу Ярославла. У тексті максимально збережено вимову, лексичний склад і синтаксичні структури оповідей.

SUMMARY

Folkloric text is built on the basis of a certain permanent matrix, the cells of which are filled with the semantic content corresponding to the given culture. Repeating of the source text is always a recombination of content and formal elements of the basic text and is held according to a certain text creating model. *The building material* of prosaic and sometimes poetic folklore of Ukrainians in Warmia and Masuria is shown with the motifs in which the Vistula Operation stands out. Poetic structure of the tales about resettlement of Ukrainians to the Warmia and Masuria area during the Vistula Operation is created according to the mythological model where people, who have experienced social catastrophe, leave the closed space of their original place of abode. It is one of the basic models, according to which mythological tales and legends of many people of the world are created.

Keywords: Ukrainian culture, Ukrainian folklore, Vistula Operation, generative poetics.